

DİNİN POSTMODERN HÂLİ: ELİF ŞAFAK'IN ROMAN KAHRAMANLARI DOLAYIMINDA SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

The Postmodern State of Religion: A Sociological Analysis Through Elif
Şafak's Novel Protagonists

Hasan SARI*

ÖZ

Hızlanan zaman ve değişen mekân algıları sonucu anlam ihtiyacını gideremeyen çağ insanı, yabancılaştığı huzursuz modernliğin donuk evreninden firar edip manevi yolculuklara çıkmaya namzettir. Nitekim kesinlik ve netlik yerine çoğulluğun, bireyselliğin, göreceliğin muteber olduğu bir kültürden bahsedilmektedir. Hem modern ve seküler yaşamın kazanımlarından vazgeçmeyen hem de ruhsal bütünlüğünü korumak adına otantikliğini kaybetmiş dinden medet uman çağ insanının arafta kalarak kendi bireysel dinini eklektik bir tarzda inşa etme eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Modern kent yaşamının sanatsala bir dışavurumu sayılabilecek romanın bu kültür evrenine ayna olabileceği düşünülmüştür. Çalışmada manevi arayış konusuna Türk edebiyatının serencamından örnekler verilmekle beraber postmodern edebiyatın öne çıkmış isimlerinden Elif Şafak'ın romanlarına odaklanılmıştır. Bu minvalde *Aşk, Araf ve Havva'nın Üç Kızı* romanları incelenmiş, arayış bağlamında roman kahramanlarının din ve maneviyat görünüşleri analiz edilmiştir. Modern, eğitilmiş, seküler bireylerin maneviyat kavrayışları sorunsallaştırılmıştır. Kahramanların arayışları, benzer tonlara sahip olsa da yoğunluğuna göre felsefi, mistik ve tasavvufi boyutlarıyla kategorileştirilerek ele alınmıştır. Nitel yöntem temelinde dokümantasyon tekniğinin ve içerik analizinin kullanıldığı araştırmanın sonucunda postmodern etkilerde bir dinsellik oluşumuna rastlanmıştır. Yoğun şekilde kurumsal dinin eleştirildiği görülmüş, onun yerine tüketim odaklı postmodern maneviyat arayışının öne çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: postmodernite, manevi arayış, Elif Şafak, roman kahramanları, mistisizm.

ABSTRACT

The people of the age, who fall into meaninglessness as a result of changing perceptions of space and time, want to escape from the dull modernity and embark on spiritual journeys. As a matter of fact, a culture in which plurality, individuality and

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Konya/Türkiye. E-posta: hasanalperen0133@gmail.com. ORCID: 0000-0002-6355-4516.

relativity are preferred instead of certainty and clarity is mentioned. It is observed that the people of the age, who do not give up on modern life and seek help from tradition to protect their spiritual integrity, have built their own individual religion in an eclectic style. The novel, which can be considered an expression of modern urban life, is thought to be a mirror to this cultural universe. The study focuses on the novels of Elif Şafak, one of the prominent names in postmodern literature, by giving examples of spiritual quest from the history of Turkish literature. In this context, the novels *Aşk*, *Araf* and *Havva'nın Üç Kızı* were examined and the views of religion and spirituality of the novel's protagonists were analyzed in the context of the search. The spirituality conceptions of modern, educated, secular individuals were problematized. As a result of the research, in which the documentation technique and content analysis were used on the basis of qualitative method, a religiousness formation with postmodern influences was observed. Intense criticism of institutional religion was encountered, and the phenomenon of postmodern spiritual quest, which was tried to be substituted for it, was reached.

Keywords: postmodernity, spiritual quest, Elif Şafak, protagonists, mysticism.

Giriş

Roman çağdaş formuyla Batı Avrupa'da ortaya çıktığı günden beri toplumun nabzını tutan bir edebî ürün olmuştur. İnsanlar arası ilişkileri tüm yönleri ile mahremiyet sınırlarını da aşacak şekilde yansıtmıştır. Özellikle insanların göz önünde sergilenen eylemleri dışında gizlenen gerçekleri, romancı aşikâr eder. Çünkü onun tanrısal/hâkim bakış açısı vardır, evlerin damlarını kaldırıp içindekilere vâkıf olurken sahne önü kadar sahne arkasında olup bitenler de onun gözünden kaçmaz. Bu sebepten bir roman yazarının anlattıkları herhangi bir fenomenin sosyolojik tahlili açısından önemli görülmelidir. Roman yazarı anlattıklarını önce zihninde kurgular, onu belli bir kültür dili aracılığıyla kâğıda aktarır. Ancak burada içinde doğup büyüdüğü, hayatı boyunca görüp tecrübe ettiği bir kültür evreninden istifade eder. “Toplumsal görünümü”, çağ insanının maddi ve manevi var oluşunu; tarihe tanıklık eden bir gözlemci titizliği ile gelecek kuşaklara bırakılan bir vesika gibi çoğaltır. İşte roman türünün bu çalışmayı ilgilendiren yönü; yazarların böylesi bir toplumsallığı, insanların manevi arayışlarını anlatmış olması; bunu yaparken dinî değişimin sebep ve sonuçlarının analizini mümkün kılacak veriler sunmasıdır. Nitekim manevi arayış ya da hakikat arayıcılığı teması klasikleşmiş birçok eserde yerini almıştır. Örneğin Tolstoy'un *Diriliş'i*, Nehlüdov karakteri üzerinden derin bir vicdan muhasebesi ile gnostik mesajlar veren bir romandır. Goethe'nin *Faust'u*, huzur arayan başkahramanın şeytanla pazarlığının anlatıldığı -roman olarak da basılan- bir trajedidir.

Yine Jack London, *Martin Eden* ile bir insanın düşebileceği entelektüel manadaki en sancılı anlam boşluklarından birini detaylandırmıştır. Tüm bu eserler kurgu da olsa esasen yazarların yaşadıkları hayatın izdüşümüdür. Dönemin tarihi ve sosyal hayatı dikkate alınmadan bu kahramanların manevi dünyalarına tam anlamıyla vâkif olunamaz.

Bugün postmodernite adıyla yeni bir toplumsallık durumu (Lyotard, 2014) yaşanmaktadır. Yeni çağın kültürü tüketim odaklı çoğulculuk yönünde gelişmektedir. Kolektivite yerine bireyselliğin, pozitivist kesinlik yerine muğlaklığın ön plana çıktığı kültürel bir mantık işlemektedir (Jameson, 2013). Bu çalışmada modernliğin, postmodernliğe evrildiği bir zemin içerisinde din, maneviyat ve anlam arayışı tartışılmıştır. Buna ek olarak manevi arayışların Türk romanının yakın tarihindeki izdüşümüne göz atılmıştır. Geleceğin sorunsallaştırılması, mistisizmin büyüğü ve postmodern yaşam tarzının bireysel dini kolaylaştırması öne çıkan konular olmuştur. Son olarak, postmodern dönemde maneviyat arayışına ilişkin sosyolojik çıkarımlar sıralanmıştır.

Çalışmanın konusu; dinin yeni formlara büründüğü, küreselleşme ve teknolojinin inkâr edilemez sonuçları ile kültürel alanın değişimini zorunlu kılan postmodern zaman diliminde seküler bireylerin manevi arayışlarıdır: “Modern, eğitilmiş, seküler bireylerin maneviyat kavrayışları ne şekilde olmaktadır?” Esasen araştırma evreninde roman sanatının doğuşuna konu olan sosyal ve psikolojik değişimlere maruz kalan modern şehirli insan yer almaktadır. Bu sorunun özelde Türk edebiyatından cevap bulmak adına mutlak akılcılığa ve katı maddeciliğe postmodern tepkiler göz önüne alınmıştır. Postmoderniteye uygun olarak küresel etkilere açık bir din algısı çizen Elif Şafak’ın romanları ve özelde “roman kahramanları” araştırmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Roman kahramanlarının yalnız Batı rasyonalitesiyle değil, Doğu ve Uzakdoğu mistisizmi ile de ilgili olmaları, yaşam ve din felsefelerini postmodernliğe uygun tarzda şekillendirmeleri bu araştırmanın amacı için işlevsel görülmüştür. Elif Şafak romanlarının kahramanları, içlerindeki manevi boşluğu doldurma adına nasıl yolculuklara çıkar, ne tür çareler üretirler? Bu soru aynı zamanda Türk toplumunun modern, eğitilmiş, dışa dönük, seküler kesiminin inanç ihtiyacını nasıl karşıladığını anlamak bakımından önemlidir.

Çalışmanın Metodolojisi

Çalışmada bir sanat akımı olarak doğan postmodernizmin kültürel sahada baskın rol oynadığı ve gelinen noktada yadsınamayacağı ön kabulün-

den hareket edilmiştir. Postmodern edebiyatın dinî dönüşümün izlenebileceği bir ayna olduğu düşünülmüştür. Roman, şiir, günce türünden sanat eserlerinin yazıldığı dönemin zihniyeti ile yakından alakalı olması, edebiyat sosyolojisinin de hareket noktasını teşkil eder. Zihniyet ve dini irdeleyen din sosyolojisi orijinli bu çalışmada aynı zamanda, araştırma malzemesi olarak edebî metinler seçildiğinden dil-din-toplum üçgeninde kurgusal kimliklerin gerçek hayatla dikotomik ilişkisi incelenmek istenmiştir.

Çalışmada sıklıkla geçen “din” kavramının oldukça geniş anlamları ihtiva etmesiyle beraber özcü tanımlarından kaçınılmış, bilimsel ele alınışı gereği işlevsel tanımlarından hareket edilmiştir. Diğer yandan Elif Şafak’ın romanlarında sorunsallaştırdığı dinin daha çok Türkiye’de “müesses din” olan İslam’ın Sünni yorumu ve onun halk katmanlarına yansımaları olduğu da bilinmelidir. Osmanlıda medrese geleneğinin temsil ettiği (heretiklikle itham edilmeyen) ortodoks din olgusu, kitabi dindarlık boyutuyla bugün de zihniyet olarak merkezde yer almaktadır. Müslüman olmayan başkarakterler de kendi dinlerinin merkezlerine uzak konumlandıklarından ele alınan eserler, postmodernitenin kesinlikten uzak müphemleştirici mantığı ile uyumaktadır.

Bu çalışmada öncelikle sosyolojide büyük yankı uyandıran postmodernizmin 21. yüzyılda dinin doğasına etkileri üzerinde durulmuştur. Postmodernite, Harvey’in *Postmodernliğin Durumu* (1997: 317) ve Frederic Jameson’un *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı* (2003: 11) adlı çalışmalarında ifadesini bulan kültürel okuma çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kirman’a göre (2005: 25) modern olarak adlandırılan insanlar, son derece rasyonel oldukları ve seküler bir tutumla dine karşı olumsuz duygularla sosyalize oldukları için herhangi bir dinî geleneğe ait olmaksızın inanmaya veya anlam ihtiyacını gidermek arzusuyla çeşitli arayışlara yönelebilmektedir. Buradan hareketle “yeni dindarlık formları” (Kirman ve Baloğlu, 2012) kavramıyla “yüzeyselleşen dindarlığa karşın yaygınlaşan dinsellik” tespiti (Özbolat, 2017) bu çalışmanın diğer referans noktalarını oluşturmaktadır. Davie’in “ait olmadan inanma”, Fuller’in “dindar değil ama inançlı”, Luckmann’ın “görünmeyen din” kavramları modern toplumda dinin farklı formlarda ortaya çıktığını gösteren benzer kavramlaştırma denemeleridir (Bayer, 2010: 165).

Elif Şafak’ın 2023 itibarıyla on biri roman olmak üzere Türkçe yayımlanmış on dokuz kitabı bulunmaktadır. Bu eserler birbirini tamamlayan dinî şemalar taşımış olsalar bile yazarın tüm romanlarının analizinin yapılması bu çalışmayı aşacak boyutta olduğu için içlerinden mistik yönelimli başkah-

romanların öne çıktığı *Aşk* (2009), *Araf* (2010) ve *Havva'nın Üç Kızı* (2016) romanları seçilmiştir. Bu romanların ortak noktasının farklı boyutlarda olsa da teoloji bağlamında “arayış” olduğu tespiti yapılabilir. Anlamlı bir dünya kurmak için gerekli felsefi boyutun yanında din boyutu “mistik” ve “tasavvufi” şeklinde ikiye ayrılarak incelenmiştir. Esasen İslam mistisizmi denilebilecek tasavvuf, yazarın bu dini daha fazla sorunsallaştırması (Şafak, 2009: 204) nedeniyle diğer mistik anlayışlardan ayrıştırılarak incelenmiştir. Çalışmada dokümantasyon tekniği ile toplanan veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Böylelikle Türk okuru tarafından ilgi gören bu eserlerin kültürel kodları çözülmek, seküler-modern insanın ruhsal yönelimi deşifre edilmek istenmiştir. Elde edilen verilerin hâsılası kategorileştirilmiş, nitel bir araştırmada olması gereken yorumsamayla postmodern manevi arayış insanının özellikleri sıralanmıştır. Ayrıca yazarın son dönemde birtakım politik ve kültürel tartışmalara konu edilmesi (Kırımlı, 2010) dolayısıyla, bu durumun objektif kriterlere göre yapılan bilimsel bir araştırmanın kapsamı dışında tutulduğunu ve araştırmanın sonuçlarını etkilemeyeceğini de belirtmekte fayda vardır.

1. Türk Edebiyatında Manevi Arayış Konusu

1.1. Arayışlar Bağlamında Türk Edebiyatının Yakın Tarihine Bakış

Türk edebiyatı Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Batı'yı yakından tanımaya başlamıştır. Batı edebiyatlarındaki gelişmeler izlenmiş, yeni edebi türlerle, havsalamızda olmayan mevzular keşfedilmiştir. Batı ve Doğu klasikleri mukayese edildiğinde en bariz farklılık, toplumsal meselelerin bir dâva olarak edebi türlerde yer alıp almamasıdır. Fuzuli'nin *Şikâyetname*'sinde görüldüğü gibi bireysel planda yaşanan gerçeklik mektup vb. edebi türlere yansımış olabilir. Ancak edebiyatımızın coşku ve heyecan temelinde esasını teşkil eden şiir; hak, adalet, vatan, hürriyet gibi siyasi ve toplumsal meseleleri Tanzimat Edebiyatı'na dek tema olarak gündemine almamıştır. Namık Kemal ve Şinasi ile başlayan toplumsallık çizgisi edebiyatımızda kuvvetli bir damar halini almış ve ileride “sanat toplum içindir” mottosunun geçerli olacağı edebi dönemlere geçilmiştir. Aslında Türk Edebiyatı'nın 1860'ta *Ter-cüman-ı Ahval* gazetesi ile başlayan süreçten “Edebiyat-ı Cedide” topluluğunun kuruluşuna kadar olan dönem, kurumsal manada yön arayışı olarak adlandırılabilir.

Türk toplumu, İstanbul merkezli devlet kademelerinden başlamak suretiyle hızlı bir Batılılaşma ve modernleşme sürecine girer. Günlük yaşam, Batılı ülkelerle yapılan kültürel alış-verişler neticesinde değişmektedir.

Toplumun aynası olan edebiyat bu duruma kayıtsız kalamaz ve her toplumsal devrimin öncesinde görüldüğü gibi burada da eski ile yeninin, gelenek ile modernin çatışması görülür. Hem birey hem de toplum bazında değişim kaçınılmazdır ve Batı'ya doğru akan nehir (bin yıllık Türk tarihinin serencamı) geri döndürülemez. Kültür ve din bir toplumun kimliğini oluşturmaktaysa ve bu kimlik, tarihi süreçte Doğu-Batı diyalektiği sonucu kazanılmışsa, Tanzimat ile gelişen olaylar Türk insanı için tam bir manevi kriz demektir. Kriz o zaman için sokaktaki insan tarafından hissedilmese de aydınlar sıkıntıyı hat safhada hissetmektedir. Rasyonelleşme ve sekülerleşmenin artmasıyla sokaktaki insan için henüz kapıda olan bu kriz, ilerleyen süreçlerde evin içine girmekle kalmayıp zihin dünyasında bir manevi türbülansa sebep olacaktır.

Türk edebiyatının “Hace-i Evvel”i Ahmet Mithat’ın yalnızca roman ve hikâye isimlerine bakmak, toplumsal değişimin şiddeti ve yönü hakkında fikir edinmek için yeterli olacaktır: *Fennî Bir Roman yâhud Amerika Doktorları, Felatun Bey ile Rakım Efendi, Paris’te Bir Türk, Jön Türkler, Diplomalı Kız...* Halit Ziya’nın *Mai ve Siyah* adlı eserindeki idealist genç Ahmet Cemil, mavi düşlerinin karşılığını sevdiğinden ve çevresindeki arkadaşlarından göremeyip siyah geceye uyanan, aradığını bulamayıp boşluğa düşmüş bir gençtir. Yakup Kadri, Osmanlı’nın Tanzimat öncesi ve sonrası ile Meşrutiyet dönemlerinin panoramasını çıkardığı *Kiralık Konak* (2007) adlı eserinde üç kuşağın trajedisini anlatır ve eserin sonunda dünyevi arayışlarına cevap bulamayan Hakkı Celis, Çanakkale Muharebesi’nde şahadet şerbetini içer. Peyami Safa’nın *Fatih Harbiye* (2017) adlı romanında Neriman, Garp ile Şark arasında gidip gelen, kimliğini nerede bulacağını bilemeyen bir karakterdir. Ahmet Hamdi Tanpınar ise Türk toplumunun geçirdiği değişimi en iyi etüt eden yazarlarımızdandır. *Huzur* (2005) romanının arayış içerisindeki huzursuz karakterleri Mümtaz ve Nuran, Cumhuriyet sonrası kültür karmaşası yaşayan sorunlu bir kuşağın temsilcileridir.

Türk romanının serüveni açısından, Halit Ziya gibi Oğuz Atay da bir kırılma noktasıdır. Türk edebiyatında postmodernist etki *Tutunamayanlar* (2007) ile başlatılabilir ki hem tekniği hem kurgusu ile orijinal bir toplumsal eleştiri romanıdır. Üstkurmaca, metinlerarasılık, çoğulcu bakış gibi yeni teknikler başarıyla uygulanmıştır. İnsanın varoluş sancısını “Selim Işık” üzerinden ironik bir şekilde anlatan yazar, adeta tüm bir toplumun röntgenini çekmiş, belgesel niteliğinde bir başyapıt ortaya koymuştur. Bütün yaşamları boyunca, “ben ne yapmak istiyorum” sorusuna takılıp kalan kahramanlar görülmektedir kitapta.

Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* adlı çalışmasında (2001: 167-168) postmodern Türk edebiyatının iki eğilimi kapsamına aldığı belirtir. İlki öncü biçim denemeleri yapan, seçkin, üstkurmacayı kurgu ilkesi olarak benimseyen modernist eğilimdir. İkinci eğilim ise polisiye ve tensel duyguları fazlaca öne çıkaran popülist eğilimdir. Araştırmacı; Hasan Ali Toptaş, Orhan Pamuk, Metin Kaçan ve Oğuz Atay romanlarından yola çıkarak Türk edebiyatına dair postmodernist çözümler yapar. Yazar bu metinlerde avangardist biçim öğelerini saptamaya çalışır. Örneğin *Bin Hüzünlü Haz*, Hasan Ali Toptaş'ın (2016) kahramansız roman kurgusu yaratma çabasının bir ürünüdür. Romanın önemli görünecek tek kişisi diyebileceğimiz Alaaddin aslında kişi değil, bir simgedir. Bütün bir zaman ve mekân kaosu içinde yazar gerçekliği yansıtmaya değil yeni bir gerçeklik inşa etmeye çalışır.

Orhan Pamuk'un roman kahramanları da edebiyatımızda anlam arayışına örneklik teşkil edecek niteliktedir. Orhan Pamuk gerek Nobel edebiyat ödülü almış olması yönüyle gerek eserlerinde kullandığı kurgu ve teknikler yönüyle çok tartışılan bir yazarımızdır. Edebiyat tarihimiz boyunca “nasıl anlatıldığından” çok “ne anlatıldığından” önemsendiği düzlemde, modern romanımızda esaslı biçimsel tartışmalar Orhan Pamuk'un eserleri ile kendini gösterir. *Kara Kitap* (2013); simgesel yönü ağır basan, kesinlikle okura doğrudan bir mesaj içermeyen, çağdaş roman tekniklerinden ayrılmış anlatımı ile dikkat çekicidir. Roman kahramanı Galip, kayıp karısı Rüya'yı ve köşe yazarı Celal'i aramaktadır. Rüya bir simgedir ve modernizme karşı yenilmiş gizemli, mistik anlamları temsil etmektedir. Galiplerin oturduğu apartmanın adı “Şehr-i Kalp”tir. Apartman kaotik ve modern olanı, ev ise dingin ve mistik olanı temsil eder. Sonuçta metinlerarasılık ile Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Man-tık'ut Tayr* adlı eserine gönderme yapılacak olursa kişinin arayışları neticesinde bulunduğu kendisidir. Aranılan köşe yazarı Celal, arayan Galip'in ta kendisidir aslında.

1.2. İslamcı Edebiyat ve İslami Romanlarda “Arayış”

Şimdiye kadar aktarılan eserler, hayatın anlamını felsefi bir bakışla sorgulayan, seküler toplumun çıkmazlarını akıl ve hayal oyunları ile sergileyen Türk edebiyatının estetik değeri eleştirmenlerce de onaylanmış eserleriydi. Türk edebiyatında 1980'li yıllarla başlayan İslami roman ya da İslamcı edebiyat, arayış konusunun İslamcılık ideolojisi ile harmanlanmış diğer bir yönünü oluşturmaktadır. 1980 askeri darbesi sonrasında imam-hatip okulları ve İslami cemaatler çevresinde gelişen İslami hareketlerin, siyasi ve toplumsal neticeleri olduğu gibi “edebiyat toplumun aynasıdır” ilkesi gereğinin-

ce, Türk romanına da yansımaları olmuştur. Emine Şenlikoğlu, Ahmet Günbay Yıldız, Şule Yüksel Şenler, Hasan Nail Canat gibi çok okunan İslami kesimin popüler yazarları toplumun bir ihtiyacını görmüş ve bu kulvarda kalem oynatmış kişilerdir. İdeoloji, din ve estetiği birleştirerek okura mesaj vermek suretiyle kutsallık eksenli bir mücadelenin taraftarı olmuşlardır.

Kenan Çayır Türkiye’de *İslamcılık ve İslami Edebiyat* (2015: 60-88) adlı çalışmasında “1980’li yılların hidayet romanlarının temel tezinin, modernleşme sürecinin Türkiye’yi çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek yerine, ahlaki çöküşe götürdüğü tespitinden hareketle, bu romanların hem ötekilerle bir medeniyet mücadelesi içerisine girdiğini hem de toplumsal dönüşümü hedeflediğini” söylemektedir. Çayır, hidayet romanlarını, Müslümanların dışlanmasına ve toplumsal yozlaşmaya sebep olan Kemalist/Batıcı modernleşme anlatısının, edebiyat üzerinden eleştirildiği metinler olarak tanımlar. Bu romanların Cumhuriyet döneminin Batıcı olarak nitelenen anlatılarda üretilen olumsuz İslami imajlarla mücadele etmek ve yeni bir İslami kimlik, toplumsal ilişkiler, cinsiyet rolleri ve duygu repertuarı kurgulamak gibi iki işlevinin olduğu tespitinde bulunur.

Şule Yüksel Şenler *Huzur Sokağı* (1996) adlı popüler eserinde, İslami anlamda maneviyat arayan ve romanın sonunda hidayete eren bir kadın karakteri, Feyza’yı anlatır. Bu romanı popüler yapan başat öge, aşk üzerine kurgulanan bir “Müslümanlaşma” hikâyesi olmasıdır. Feyza zengin ve sosyal bir ailenin kızı iken Bilal, fakir ve mutaassıp bir ailenin oğludur. Geleneksel değerlerin yaşatıldığı bahçeli evlerden oluşan mahalleye apartman yapılması, iki farklı yaşam tarzını karşılaştırır. Bilal dindarken, Feyza çağdaş ve laik bir yaşam formunu temsil eder. Feyza’nın Bilal’i elde etmek için arkadaşları ile bahse girmesi dramatik sonuçlar doğurur. Birbirini seven gençler ailelerinin de müdahalesi ile başka kişilerle evlenirler. Feyza’nın evliliği hüsrarla sona erer, zira Bilal’le tanıştıktan sonra girdiği manevi atmosfer onu etkilemiş, gerçek ve derinlikli bir anlam arayışı ruhunu sarmıştır. Roman Yeşilçam filmlerinde görülen acıklı ve arabesk bir sonla biter. Feyza ölür fakat kızı Hilal’i, “iyi yerlere” -Bilallere- emanet eder. Roman Batılı ve İslami ideolojinin mücadele arenasıdır ve okuyucuya direkt mesajlar içerir.

Ahmet Günbay Yıldız’ın *Boşluk* romanında (2007) başkarakter Cihan; Amerika’da tahsil görmüş, mesleği doktorluk olan biridir. Batı medeniyetini yerinde görmüş, popüler meslek erbabı birini hidayete erdiren yazar, çok yönlü bir mesaj vermek ister. Bu roman, gelgitleri ile gönül ilişkisinin öne çıkarıldığı, kahramanların içine düştükleri manevi boşluğun ancak ideal Müslüman eş ile dolacağı fikrini salık veren bir eserdir. Aile kurumu İslami

esaslar doğrultusunda yüceltilir ve gençler, yanlış tercihlerin ne tür felaketlere yol açabileceği konusunda uyarılmış olur. Romanın sonu travmatiktir. İslami değerleri yayma konusunda konferanslar veren Cihan, tıpkı bilinen gerçek bir karakter “Malcolm X” gibi silahlı bir saldırıda öldürülür, dini terminoloji ile “şehit” olur.

Halit Ertuğrul *Kendini Arayan Adam* (2005) adlı romanda, Bediüzzaman ve Nurculuk perspektifinden ateistlik ve komünistlik ile mücadele eder. Anlatıcı, kurmaca olmadığını iddia ettiği kitapta Kayseri’den Adana’ya giderken yolda tanıştığı Salih Gökkaya’nın hikâyesini anlatır. Salih Bey kendini yetiştirmiş, fakat siyasi ön yargıları olan biridir. Yazar onun manevi tarafının eksik kaldığını fark eder ve “insan nedir” vb. sorularla onu maneviyat ve din üzerinde düşünmeye davet eder. Yazar, Salih Bey’i araştırmak için okuyucuya dinî propaganda (tebliğ) yapmaktadır. Salih Bey’e içsel yolculuğa çıkaracak, kendi varoluş gayesini ortaya çıkartacak kitaplar okutur ve onun “hidayetine” vesile olur. Salih Bey Amerika’ya oğlunun yanına gittiğinde felç geçirir, rüyasında Bediüzzaman ve bir tasavvuf önderi olan Mevlâna Halid’i görür. Bundan sonraki yaşamı kendisi okuyamadığı için çevresindekilere Risale-i Nur kitaplarını okutup onlardan feyz almakla geçer.

1.3. Türk Romanında Tasavvuf Bağlamında Arayış

Türk edebiyatında tasavvuf konusu, Türklerin İslam’ı din olarak kitleler halinde kabulüne kadar götürülebilir. Emevî milliyetçiliğinin bıraktığı partikülarist din imajının Türklerin uzandığı diyarlarda tarikat erbabı “gönül erleri” tarafından değiştirildiği söylenebilir. Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılmasında büyük rol oynayan kolonizatör dervişler (Barkan, t.y.) buna örnek gösterilebilir. Aşkın olanı içkin hale getirerek arınmayı ve kurtuluşu bir dinî form olarak benimseyen tasavvuf öğretisi, şiirlerimizde hep var olagelmıştır. Halk menkıbelerinde de dillendirilen bu mistik öğretinin, modern hikâye ve romanlarda ana konu olarak görülmesi için 20. yüzyılın beklenmesi gerekecektir.

Filibeli Ahmet Hilmi’nin *A’mâk-ı Hayâl* (2007) adlı eseri tasavvuf üzerinden mistik Doğu medeniyetinin bir izdüşümüdür. 1910 yılında yazılan eser, odağında “vahdet-i vücud” nazariyesinin olduğu tasavvuf hikâyeleriyle örülüdür. Raci adında biri Aynalı Baba’nın yaptığı kahveyi içer ve hayalin derinliklerinde masalsı bir yolculuğa çıkar. Raci’nin yaptığı yolculuklar paranormal psikolojide “astral seyahat” denen kavrama denk düşmektedir ve içilen kahve, dinî tecrübeyi kolaylaştıran madde kullanımına benzetilebilir.

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında tasavvuf odaklı maneviyat konusunu işleyen diğer yazarlara Sâmîha Ayverdi, Emine Işinsu ve Mustafa Kutlu'yu örnek verebiliriz. Bu yazarlar bireyin iç dünyasını kültürel etkiler ışığında ele alan sanatçılardır. Yukarıda ele alınan hidayet romanlarını yazan İslamcı yazarlardan farkları, eserin sanatsal yönünü de gözetererek sosyolojik muhtevayı verebilmeleridir. Tarihî konuları romantik tarzda günümüz okuruna sunan İskender Pala'yı ve Yunus Emre gibi sembol bir mutasavvıfın anlatıldığı *Od* romanını da burada zikretmekte fayda vardır. 2000 sonrasında popüler bir kültür ögesi olarak tasavvufa yer veren, olay kurgusu mistik maceralar üzerine kurulu pek çok eser yazılmıştır. Bunlardan Elif Şafak romanları ile çağdaş ve benzer sosyo-kültürel havuzlardan beslendiği için Ahmet Ümit (2008) ve eseri üzerinde durmak gerekir. Hatta polisiye unsurlar ayrıştırılabilirse “postmodern manevi arayış” konusunu bu yazar bağlamından hareketle irdelemek de mümkündür.

Ahmet Ümit *Bab-ı Esrar* adlı kitabında Karen Kimya Greenwood, İngiliz bir anne ile Türk bir babanın kızıdır. Babası, bir Mevlevî dervişidir. Karen'in babası Londra'nın maddi hayatından sıkılır, Şems benzeri bir mürşit olan Pakistanlı bir şeyhle beraber manevi yolculuklara çıkar, bir süre sonra karısını ve kızını terk ederek sırta kadem basar. Karen babası tarafından terk edilmeyi çocuk dünyasında anlamlandıramaz ve içinde ona karşı bir nefret büyütür. Seneler sonra iş için istemeyerek de olsa geldiği Konya'da hem takip ettiği işte hem de babasının hikâyesinde sırlı olaylarla karşılaşacak, Mevlâna ve Şems'i daha çok tanımak isteyecektir. Kitabın gelişme bölümünde, aniden kanla dolan yüzük, gece yarısı sokak ortasında görünüp kaybolan dervişler gibi sıra dışı hadiseler Karen'in aklındaki soruları çoğaltır. İş için geldiği Konya'da, kendi hakikatinin babasının hikâyesi ile kesiştiğini anlayacak ve içe dönük bir yolculuğa çıkacaktır. Karen, Elif Şafak'ın roman kahramanları gibi dinlere mesafeli modern, seküler, eğitilmiş birey tipidir. Sevgilisinden bir çocuk beklemektedir ve onu aldırıp aldırılmamakta kararsızdır. Özel hayatında yaşadığı bunalımlar ve arayışlar onu Şems-i Tebrizî'ye götürür. Romanda yazar, zamanda geri dönüşlerle yedi yüz yıl önceki Mevlâna ile Şems'in yaşamlarını, manevi hallerini de anlatır. Kitabın sonunda Karen, yakaza (uyku ile uyanıklık arası) âleminde babasını görür ve ondan hayatın sırrını öğrenir. Kitapta otel yangını, Karen'e zarar verme düşüncesindeki potansiyel suçlular gibi polisiye unsurlar da vardır ve bu, okuyucuyu sürekli metafizik gerilimde tutar. Modern kültürle beraber dinin anlam dünyasından yoksun yaşayan ve kurumsal yapının doyurucu cevaplar veremediği Batılı insana, Mevlâna'nın mistik sözleri ve yaşamı cezbedici gel-

mektedir. *Mesnevi* ve Mevlâna'ya ilişkin kitaplar Batılı okurlar tarafından okunmakta ve böylece din turizmi çerçevesinde Konya'ya ilgi de artmaktadır. Mevlâna'nın bir tüketim metaini dönüştürülmesiyle tur şirketlerinin müşterilerini Konya'ya "mistik bir yolculuğa" davet etmesi, popüler tasavvufun metalaşması anlamına gelir.

2. Elif Şafak'ın Roman Kahramanlarında Manevi Arayış

Eserleri ve Youtube yayınları incelendiğinde Elif Şafak'ın birçok toplumsal meseleye ilgi duyduğu, başka bir zaviyeden bakılacak olursa en azından bu konulara duyarlılığı olan bir entelektüel olarak görünmek istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca akademide ihtisas yaptığı alanlar toplumsal yönünü besliyor olmalıdır. Çalışmada önemsenen modernleşen toplumlardaki "kültür karmaşası" durumunun ülkeler, inançlar ve kimlikler arası beynelmilel bir karakter taşıyan Elif Şafak'ın roman kahramanlarına "kişilik karmaşası" olarak yansıdığı düşünülebilir. Bu durumda Tanzimat'tan bu yana Türk modernleşmesinde yaşanan gelgitlerin sonuç çıktısının önemli bir kesitinin bu kitaplarda bulunabileceği umulabilir. Böylece modern kalıp yargıları benimsemekle birlikte geleneğinden de tam olarak kopamayan seküler insanların içinde dinî konulara ilgili olan bir kesimin yaşadığı kafa karışıklığı, kendi kültürü ile Batılı kültür arasındaki sıkışmışlığı, "neye inanmalıyım, neden inanmalıyım" sorularına bulduğu pratik çözümler roman kahramanları üzerinden tasvir ve tahlil edilebilecektir.

2.1. Peri-Manevi Arayışın Felsefi Boyutu

Peri, bütün olay akışının etrafında döndüğü *Havva'nın Üç Kızı* (Şafak, 2016) romanının başkahramanıdır. Romanda kutsala dair anlam örüntüsü, bu karakter üzerinden verilir. O, eğitim kariyerini yurtdışında saygın bir üniversitede yapmış; çok okuyan, çok yönlü düşünen, hassas ve çalışkan bir öğrenci olmuştur. Peri'nin sekülerden kutsala her ayrıntıyı sorguladığı, rasyonel bir düşünüş tarzına sahipken kültürel köklerinden ve ruhsal kaygılarından kaynaklı maneviyat arayışına yöneldiği, bir realite olarak postmodern belirsizlikten etkilendiği anlaşılmaktadır. Romanın esas zamanı 2016 sonbaharı, esas mekânı ise İstanbul'dur. Peri evli, çocuklu ve otuz beş yaşında bir kadındır. Peri'nin kendi cümleleri ile kendini tanımlayışına bakıldığında bir Doğu-Batı retoriği ortaya çıkar. Yazarın "modern ve laik Müslüman" (2016: 12) diye tarif ettiği "seküler Müslüman" kavramsallaştırması, ülkemizde geniş kesimlerin hassasiyetle üzerinde durduğu, din ve modernitenin mecburi biraradalığının sonucudur.

Peri, romanın alt kurgusunda geleneği temsil eden anne ve moderniteyi temsil eden baba arasındaki diyalektikte bir sentez karakter olarak sunulmak istenir. Farklılıkların biraradalığı iddiası taşıyan postmodern kültürü yansıtan oyuncudur. Ancak dindar annenin Allah algısıyla laik babanın Tanrı anlayışı kolay kolay sentezlenemeyecek kadar radikal sonuçlar doğurmaktadır. İnanç ve kimlik meselelerinin ikiye böldüğü bir aile anlatılır alt kurguda. Ülkücü ve dindar küçük oğul annesinden yana, materyalist ve solcu büyük ağabey doğal olarak babasından yana tavır alır (2016: 33). İnanç şekilleri arasındaki bu onmaz uçurumla, yıllar sonra Oxford Üniversitesine gittiğinde de yüzleşecektir Peri. İlerde arkadaşları olacak Şirin ve Mona; çocukluğundan beri devam eden çelişkiyi, kişiliğindeki yarılmayı derinleştirecektir.

Baba Tanrı'ya inanır, fakat yazarın liberal görüşünün bir yansıması olarak “kendi din yolunu kendi çizmek” ister. Babanın arayış fenomenine uygun bu tutumu aynıyla kızı Peri'de de mevcuttur. Anne ile babanın din algıları öncelikle fonetik olarak ayrışır. Mensur Bey'in ve din algısı ona benzeyen Peri'nin “Allah” kelimesini tercih etmemesi dikkate değerdir. Allah, Peri'nin kendini ait hissetmediği ve kimliğinde belirtilmesini tercih etmediği İslam'ın müesses düzeninin bir sembolüdür. Romanda Allah sözcüğünün “Tanrı” kelimesi kadar evrensel bulunmadığına dair imalar vardır. Oysaki Peri, tüm dinleri, din olamamış inançları ve dünya görüşlerini kapsayacak bir kelime aramaktadır. Metinde babasının Tanrı kelimesini de annesinin Allah kelimesini de benimsemediğini söyleyip “rab” kelimesini kendine yakın bulur. Ancak sayıların dili bu savı doğrulamaz. Zira romanın tümünde Tanrı 196 kez tekrarlanmış, bu kelimeyi karşılayan “Allah, yaradan, rab” kelimeleri -bazıları deyim içerisinde- toplam 66 kez yer almıştır (Şafak, 2016). Sayının çokluğu, metnin Tanrı mefhumuna dair bir felsefi tartışma olduğunu göstermektedir. Tanrı kelimesi sekülerlik ve din dışı maneviyatla bağdaştırılacak olunursa, bunun karşılığında “Allah, yaradan ve rab” kelimeleri, dinin kurumsal şekline işaret etmektedir. Romanın -alt ve üst- her iki zaman boyutunda, hem toplumsal hem de bireysel din boyutlarında Tanrı fikriyle felsefi bir hesaplaşma sürüp gider. Peri, “gizlice Tanrı'yı aramakla -ve bir türlü bulamamakla- meşguldür” (Şafak, 2016: 49) tümcesinin felsefi çağrışımı çok nettir. Burada da “Tanrı” kavramını zikreden yazar, ayrıca felsefede olduğu gibi yolda olmayı ve cevaba ulaşılamayan bir arama halini “bir türlü bulamama” sözü ile anlatır. Nitekim Karl Jaspers, felsefenin tanımını “yolda olmak” metaforu ile yapmıştır.

Peri'nin yaşam tarzına güç kazandıran bir başka imaj, Oxfordlu üniversite öğrencisi olarak kütüphanede ya da kitapçıda saatlerce kitap okuması-

dır. “Aydın kadın” imajının romanın birçok bölümünde izleri bulunur. Peri’nin Oxford’da, İstanbul’da olduğu gibi en sevdiği meşgale okumaktır: “Kitaplar Şehri’nin arka sokaklarında defalarca kaybolmuştur.” (2016: 136). Bu kitap ummanın içinde aklına takılan temel düşünce ise ekseriya Tanrı’dır. Modern, eğitilmiş ve seküler bir karaktere sahip olan Peri, dine mesafeli değildir. Ancak İslam’a ve hususi olarak din olgusuna yakın da olduğu söylenemez. Onun dine ve dinî konulara ilişkin entelektüel merakı vardır, o Erich Fromm’cu (Karacoşkun, 2017) anlamda dinle “ilgilidir”. Dinin kurumsal yapısına ve araçsallaştırılmasına karşı çıkarken dine içkin olan “iyilik, yardımseverlik, fedakârlık, içtenlik, alçakgönüllülük vb.” hümanist görümlere yakınlık duymaktadır. Dinle ilgilenen ancak dindar olmayan entelektüel bir Türk’ün ortalama nasıl bir dinî profil çizeceği sorusuna Peri üzerinden cevap vermek mümkündür: “...ne dindardı, ne maneviyatı kuvvetli. Sadece meraklıydı ve Tanrı bildiği/bilmediği en ilginç bulmacaydı. Bazen herhangi bir şeye inanıp inanmadığından kuşkuya düştüğü olurdu. Bunları kimseye itiraf etmiyordu. Kültürel olarak Müslümandı...” (Şafak, 2016: 165).

Peri açısından kafa karışıklığından kurtulmak için Tanrı’nın tanımı yapılmalıdır. Oxford Üniversitesi’nde hangi lisansı okuduğu kitaptan anlaşılmayan Peri’nin din felsefesi üzerine okumalar yaptığı ve Azur adında bir profesörden “Tanrı semineri” dersi aldığı anlatılır. Seminerin ders tanımının epistemolojik derinlik barındırdığı aşikârdır: “Bu ders Antikçağdan günümüze, filolojiden şiire, mistisizmden beyin bilimine, Doğu felsefecilerinden onların Batı emsallerine uzanan envai çeşit kaynağa dayanarak, Tanrı dediğimizde neden bahsettiğimizi araştırır.” (Şafak, 2016: 156). Bu, Tanrıyı sorgulamak üzere yaptığı iç yolculuğunda önüne yeni kulvarlar açacak bir derstir ve onun için felsefi görüş kazandıracakken duygusal bir gelişmeye de sebep olur. Yazar roman sanatının duygusal boyutunu es geçmeyerek platonik bir aşkı okuyucuya merak-yoğun aktarır. Özel yaşamın odağında iki insanın karşılıklı ya da karşılıksız gönül ilişkisi, popüler sanat ürünlerinin tüketime dönük vazgeçilmez unsurudur. Elif Şafak’ın romanlarında insana dönük aşk’ın belirgin özelliği, kutsallığıdır. Romanda aşk teması postmodern kültürün kutsadığı, psişik güç kaynağı, dinin ve Tanrı ilgisinin yerine ikame edilen bir olgudur. Bu düşünceyi yazar, eserin son bölümlerinde Peri’nin ağzından kıssadan hisse babında itiraf eder: “Bu dünyada birçok şey inanç işi aslında... Aşk bu duyguyu perçinliyor. Deli bir esriklilik. Kendi sınırlı varlığının ötesinde biriyle bağ kurma...” (2016: 417). Başkarakter etki altına alan Profesör Azur ise benzer bir arayış hikâyesini barındırır: “Azur’un kutsal saydığı bir şey varsa o da bilgiydi, hiç şüphesiz. Bunun dışında kutsalı yoktu.” (2016: 393).

Varoluşu epistemeye eşitleyen bir anlayış çıkar, okuyucunun karşısına. Romanın son bölümlerinde yansıtılan düşüncelerden Peri'nin Tanrı hakkındaki arayışının son bulmadığı, içindeki şüphenin giderilemediği anlaşılmaktadır. Bu “yola çıkmış ancak yola tutunmakta zorlanan” birinin ruh halinin resmidir (Kirman ve Sarı, 2019).

2.2. Gail-Manevi Arayışın Mistik Boyutu

Gail; obsesif kompulsif bozukluk, panik atak, sosyal fobi gibi ruhsal patoloji belirtileri gösteren, *Araf* romanının arayış eğilimli kadın karakteridir. Gail'in sosyal çevreyle iletişimi sınırlı, iletişim tarzı da kendine hastır. Yaşadıklarında, gördüklerinde kaderine dönük ya da daha kısa süreli günlük yaşamına dönük alamet arayan biridir. Yazar küçük bir çocuğun intihar isteyebileceğini romanın daha başında yazarak abartılı bir karakter çıkarır okurun karşısına. Gail; romanın akışı süresince düşmekte olan birinin tutunacak dal aramasına benzer şekilde, farklı anlam örüntülerine tutunup bırakır: “Yediği muzun ortası H harfiyse hüznün, hüsrân, hayal kırıklığı yaşayacağına; P harfiyse peri, pekmez, parlak da olduğu gibi iyi şeyler yaşayacağına delalettir.” (Şafak, 2010: 47). Gail'in romanın başlarında, önüne düşen bir yaprağın renginden mana çıkaracak kadar anlam yoksunluğu çektiği anlatılır. İsimlerin anlamlarına takılı kalan başkahraman, (ilk adı Babil'in Ay Tanrıçası demek olan Zarpandit'tir) kendini ismiyle anlamlı göremediğinden isim arayışına çıkar ve en son Gail adını bulana kadar defalarca ad değiştirir.

Gail'in yaşadığı dönüşüm dikkat çekicidir. Feminist arkadaş gruplarına girdiğinde kendinden utanan, kendine bile faydası olmayan, küçümsenerek ve acınarak bakılan itaatkâr Zarpandit gitmiş, en yakın arkadaşı Debra'yı bile kendi yürüncesinde döndüren, Ömer'e yaşama sevinci aşıl原因, cüretkâr, “bir meydan kavgası içindeki fevri genç kadına” dönüşmüştür (2010: 261). Yazar bu dönüşümü sağlayarak manevi arayışların insan kişiliğini değiştirebileceğini vurgular. Ancak Gail'e trajik bir son hazırlayarak arayışların sadece ölümle son bulacağı mesajını da verir. Gail kişiliğinde yaşanan olumlu değişimlere rağmen intihar fikrisabitinden kurtulamamıştır. Öyle ki yazar, roman boyunca Gail'in beş intihar girişimini detaylandırır. İç âlemindeki sarkaç “aşırı bedbinlikle taşkın bir enerji” arasında gidip gelmeye devam eder. Bu sebepten sık sık yeni çağ dinseliliklerini dener. Bu inanışların kaynağı büyük oranda Uzak Asya'dır.

Belli ki Amerika durulma ve huzur arayan insanlarla doluydu. “Reiki” diye bir şey vardı ve onu yapanlar daha dingin görünüyordu. Ama Şiatsu, Şamballa, Feng Şui, Tibet tedavisi, Ying-Yang 8 enerji

ve beş element terapisi, Şen terapisi, beden-merkezli Gestalt terapisi, aura temizliği, şakra balansı, Nuji Çi Gong, enerjik yeniden bağlanma terapisi, titreşim tedavisi, ruh geçişi terapisi, aromaterapi, hipnoterapi, ışık terapisi, geçmiş hayatlara dönüş terapisi, sezgisel tinsel psikoterapi, somato doğru nefes alıp verme teknikleri, Qigong, Ayurveda nabız dengesi, Rasayana terapisi, danskinetik atölyeler, Vedik müzik terapisi ve yağmur damlaları ile bedensel sıvıları dengeleme taktikleri de vardı. Zihinleri ile birlikte vücutlarını da gezdirmekle ilgilenenler için Sibiryaya, Hindistan, Moğolistan'a turlar, daha az parası olanlar içinse ABD çapında sayısız yaz kampı vardı (Şafak, 2010: 242).

Romanın bir diğer arayış yönelimli karakteri siyaset biliminde doktora öğrencisi olan ve sonunda Gail'le evlenen Ömer'dir. Ömer Türk bir öğrencidir ve Türkiye'deki modern, eğitilmiş seküler kesimi temsil eder. Reiki terapisinden önce din ya da dinselliğe son derece mesafeli, dinlediği müzik parçaları ile anlam arayan biridir. "Ellerini birleştir, sırtını dikleştir" ya da "hayatın yüklerini bırak akıp gitsinler" tarzından emirler ve tütsüler aracılığı ile Gail, Ömer'i Reiki'ye alıştıırır. Aslında Doğu'dan gelen birinin Batı'da mistisizmi keşfetmesi tezat bir durumdur (Şafak, 2010: 258). Nitekim "midesi kanlı bir isyanla başkaldırıp ödünü koparmasa" bu terapilere Ömer de bigâne kalacaktır (Şafak, 2010: 257). Arayışın ve yeni dinsel tecrübelerin önemli sebeplerinden biri de ölüm korkusu, diğer bir deyişle varoluşsal güvenlik endişesidir. Nitekim trajik sağlık sorunları yaşayan bireylerin kalıp yargılarını terk ettikleri bilinen bir gerçektir.

Roman kahramanlarının hepsinde bulunmakla birlikte en yoğun şekilde Gail'de görülen psikolojik rahatsızlıklardan bahsedilir. Melankoliye benzer bir hal olan bu rahatsızlıklar kent soylulukla ilişkilidir ve yazar bunları bü-tüncü şekilde "sistem arızası" olarak niteler. Gail, yaşamındaki birçok intihar girişiminde başarısız olsa da İstanbul'da köprüden 2.7 saniyelik bir atlayışla takıntı haline getirdiği düşüncesini gerçekleştirir (Şafak, 2010: 384). İstanbul'un kültür başta olmak üzere siyasi, coğrafi, tarihî vb. birçok alanda arada kalmışlığı, melezliği söz konusudur. "Arafta kalmış" bir ruhun intiharını İstanbul Boğaziçi'nde gerçekleştiren yazar, sembollerin çağrışımsal dilini çok boyutlu şekilde kullanmış olur. Hem fiziksel hem de psikolojik şekilde arafta kalınan yerde, Boğaziçi Köprüsü'nde (o zamanki adıyla), Gail intihar eder. Böylelikle manevi arayışın ölüme dahi sebebiyet vereceği mesajını okumuş oluruz.

2.3. Ella-Manevi Arayışın Tasavvufi Boyutu

Aşk romanının başkarakteri Ella Rubenstein, kırk yaşında, üç çocuklu, İngiliz Dili ve Edebiyatı mezunu, tanınmış bir dişçi ile evli, ABD'nin Northampton şehrinde Victorya tarzı konforlu evde yaşayan bir kadındır (Şafak, 2009: 16-29). Dışarıdan bakıldığında birçok insanın gıpta edeceği, maddi refahın zirvesinde bir yaşam sürmektedir. Ancak modern insanın maddi kazanımlarla tatmin edilemeyen manevi tarafı, fırtına öncesi sessizliği andırmaktadır. Dinî değişimden önce yaşanan kuluçka dönemi ya da “moratoryum” denilen süreci yaşadığı belirtilmelidir. Yazar bu ruh halini daha romanın ilk sayfasında “durgun göl” metaforu ile anlatır. Babasının trajik bir şekilde hayatına son vermiş olması Ella'nın edilgen tabiatında önemli bir faktör olmalıdır. Babanın bıraktığı boşluk dolmaz. Onu arayışlara götüren amillerden biri de bu yoksunluktur. Baba figürü Hristiyan muhayyilesinde Tanrı ile özdeşir. Üstelik Ella, Freud'un teorisine de uygun şekilde bu ölümden annesini sorumlu tutar. Annesi bir Hristiyan ile evlenmiştir. Onun yaptığının tersine, kendi dininden biriyle, bir Yahudi'yle evlenir (Şafak, 2009: 21).

Ella'nın diğer üç romanın başkahramanlarında görüldüğünden çok daha fazla özgeci kimlik taşıdığı gözlemlenir: “...biteviye suçluluk duymak, başkalarının hatalarını sırtlanıp taşımak, Ella Rubenstein'in kişiliğinin ayrılmaz bir parçasıydı.” (Şafak, 2009: 58). Aile sorumluluğuyla beraber hissettiği özgecilik, onu anlam arayışına dönük kriz anlarında çevresine yabancılaştırır. Gerçek kişilerin biyografilerinde ve incelenen romanlarda ortak olarak görülen çevrenin sunduğu dinî-kültürel motiflerden tatmin olamayış hali, diğer adıyla yabancılaşma duygusunun arayış yönelimli kişisel dinin ön koşulu olduğu iddia edilebilir. Boşluk, arayışa (yola) çıkmadan hemen önceki psikolojik durumu niteler. Yazarın “her geçen dakika, her yeni saat biraz daha büyüyordu içindeki boşluk” (Şafak, 2009: 58) tümcesi, Ella'nın uzun bir “moratoryum süreci” yaşadığının ve sosyal çevrenin sunduğu dinî-kültürel motifleri sorguladığının kanıtıdır.

Kitap içerisinde kitap olan *Aşk Şeriatı*'nın derviş karakteri Şems ise romanda “Gönlü Geniş ve Ruhu Gezgin Sufi Meşreplilerin Kırk Kuralı”nı saymaktadır. Bu kitabı çalıştığı yayınevi adına inceleyen Ella, kitabının özü olan tasavvufi arayıştan oldukça etkilenir. Maneviyata ilişkin tamamıyla habersiz durumda değildir. Lise yıllarında Doğu mistisizmine, özellikle Budizm ve Taoizm'e merak salmıştır. Zihninde oluşan bilişsel tortu, onu tasavvufi arayışa hazırlamış olmalıdır: “Bir kız arkadaşımın işi Hindistan'a gidip, aşramlarda kalma planları yapmaya kadar vardırırmıştık. Ama hayatımın o evresi çok uzun sürmedi. Mistik öğretiler ne kadar müthiş olsa da modern insanın

ihtiyaçlarına karşılık veremiyor diye düşünmüştüm o zamanlar...” (Şafak, 2009: 186). Alıntıda geçen “müthiş-ihyaç-karşılık” sözcüklerinin terkihi, zamanı geldiğinde küllenen bu ilginin harlanacağına dair bir işaretir. Ella'nın mistik kavrayış hususunda farkındalığı olması, yaşayacağı dinî dönüşümde gerekli sebeplerden biridir. ‘Yeterli sebep’ ise (Yapıcı, 2017) kitabın yazarı Aziz’le tanışmasıdır. Aziz Ella'nın dönüştürücü kişiliği iken Şems de Mevlâna'nın dönüştürücüsüdür.

Ella'nın hayatını anlamlandırma yolundaki arayışının yaşamında ne ölçüde radikal bir değişime sebep olduğu romanın sonundan anlaşılır. Yazar, Ella'yı yaşadığı dini değişim sonunda Amerika'daki şatafatlı evinden, yirmi yıllık kocasından, çocuklarından çok uzağa sembol nitelikte bir şehre, Konya'ya savurur. Konya'nın hem İslam dünyasında hem de Batılı kamuoylarında Mevlâna'dan dolayı tanınırlığı vardır. Yazar, *Aşk Şeriatı*'nı yazan Aziz'i ve o kitabı okuyarak değişen Ella'yı Konya'ya seyahat ettirir. Aziz en mistik tecrübe addedilen ve Mevlâna'nın “şeb-i arus” (düğün gecesi) olarak andığı ölümü burada tadar. Aziz'i hastaneye kaldırdıklarında sabah ezanını işiten Ella bu seste huzur bulur: “Gizemli, sıra dışı, neredeyse tılsımlı. Ama aynı zamanda doğaüstü, akıldışı, hatta ürpertici. Tıpkı aşk gibi! Gecenin karanlığında...” (Şafak, 2009: 408).

Romanın ana teması olan aşka, dinî bir gömlek giydirilmekle kalınmaz, aşk kendinden menkul bir din öğretisi olarak okuyucuya sunulur. Adeta “aşk dini”nin kutsallarını anlatan sözler (tıpkı kutsal metinlerdeki ayetler gibi) sıralanır. Alt kurguda Şems'in başlattığı aşk'ın kuralları silsilesinin Ella tarafından nihayete erdirildiği görülür. Ella'dan yansıyan kırkinci kuralda, sufilikte temel ayrımlardan biri olan ilahi aşk ile mecazi aşk ayrımı ortadan kaldırılmıştır. Postmodern muğlaklığın gelenekle ortaya çıkan bir anlayışı daha deforme ettiği okunmaktadır: “Aşksız geçen bir ömür beyhude yaşanmıştır. Acaba ilahi aşk peşinde mi koşmalıyım mecazi mi, yoksa dünyevi, semavi ya da cismani mi diye sorma! AŞK'ın ise hiçbir sığata ve tamlamaya ihtiyacı yoktur.” (Şafak, 2009: 415). Şems ve Aziz karakterlerinden yola çıkılırsa mistik arayışlara nazaran İslam temelli tasavvufi arayışın hayatla daha iç içe olduğu gözlerden kaçmaz.

3. Postmodern Manevi Arayışın (PMA) Karakteristiği

3.1. PMA Kurumsal Dinlere Mesafelidir

Romanlarda; “Tanrıya inanmakla birlikte herhangi bir dinin öğretisini ve kurallarını benimsemeyen düşünce ve inanç; yaratıcılık olarak tanımlanan” (Kirman, 2016: 73) deizme dair bulgulara rastlanır. Örneğin kendini

İslam dinine ait hissetmeyen ve manevi arayışa hudut çizmeyen Peri, sadece kültürel olarak Müslüman olduğunu itiraf eder. “Ait olmadan inanma” mı yoksa “inanmadan ait olma” mı ilk anda tam anlaşılmasa da “din dışı maneviyat” olarak adlandırılabilir bir durumla karşılaşıldığı açıktır. Geçmişte kaldığı söylenen “Bektaşilik, Melamilik, Mevlevilik” gibi tarikat gelenekleri alternatif tasavvuf anlayışı gerekçesiyle benimsenirken (Şafak, 2016: 108) günümüzün din anlayışı ve her şeye müdahil olduğu belirtilen din kurumu, Peri’nin annesinin tarikatı dolayımında kıyasıya eleştirilir. Başkahramanın babası ise doğrudan Tanrı’ya bağlanmak istemekte fakat dinler ve dindarlar buna engel olmaktadır. Nice dindarların duasını ettikten sonra gidip rüşvet aldığından, dedikodu yaptığından, kem baktığından dem vurulur. Kurumsal din olarak İslamiyet’in evrensel etiğe yaklaşmak için yeterli olmadığı ima edilir. Mesela Peri’nin kocasının içki içmediği yazılır. “Dinden ziyade sağlık sebebiyle” diye eklenerek din dışı yaşamda da içkiden uzak durulabileceği örneklandırılır (Şafak, 2016: 113).

Araf romanının kahramanları Gail Yahudi, Ömer ise Müslüman bir ailede büyüdüğü halde bu kişiler dinleriyle barışık değildir. Gail’in Ömerlerdeki arkadaşlarının kendi dinlerindeki “sabır” ilkesine dair yaptıkları güzellemelemlere verdiği karşılık çok serttir ve olgu Marksist ideolojiye kadar indirgenir. Basit kaderciliğin bu dinlere hâkim olduğundan ve sabrın insan emeğinin sömürsünü meşrulaştırdığından söz edilir. Yazarın sol düşünce perspektifinden bunu Gail’e söylediği anlaşılmaktadır (Şafak, 2010: 166).

Aşk romanı İslamiyet özelinde müesses dinin açıkça sorunsallaştırıldığı bir eserdir. Roman kahramanı Ella üzerinden yazar, Batılı bireyin tartışmalı İslam algısını meşrulaştırır. İslam hakkındaki derinlik taşımayan, sebep-sonuç illiyeti olmayan yargılamalar, İslam toplumuna dışarıdan bakışın ortalamasını yansıttığı kanaati uyandırmaktadır. Öyle ki romanlarda başkarakter olarak seçilen kişilerin dünya görüşleri analiz edildiğinde İslami köktendinciliğe vurgu açıkça görülür (Şafak, 2009: 204). Yazar bâtını yorumlar ve teolojik fikirler çerçevesinde sufiliği yeniden üretir. Onların karşısına da molları ve fakihleri koyar. Aslında yüzyıllardır süren bir tartışma okuyucuların gündemine bilinçli olarak getirilir ve bâtını yorumdan yana tavır alınır (Şafak, 2009: 192-193). Aslında naklî ilimlerle yetindiği ve yüzyıllardır bilim üretmediği söylenen medrese ulemasına ve bugünkü takipçilerine yergi çok açıktır. Tüm dünyayı evi bilmek, aidiyet duygusundan uzak yaşamak yüksek bir ahlaki vasıftır denilmektedir. Çünkü yazar kahramanların diline göre tüm insanlığı kucaklamak iddiasındadır. Kozmogonik felsefe ile kâinatın sonsuzluğunu düşünmek ise kutsal varlığa yakınlık için yeterli bir işaret

olarak sunulur. Din kurumunu reddeden birey kendi psikolojik gerçekliğinden kaynaklanan aşkınlık (yukarıda olan) ve içkinlik (yalnız olan) mefhumlarını çok yakınında hissetmekte, Tanrı düşüncesini yadsıyamamaktadır. Son tahlilde postmodernitenin –her inanca yer açıyor gibi görünse de– yapısal olarak yükselen inanç biçiminin “deizm” olduğu söylenebilir.

3.2. PMA Bireyin Kendi İnanışını Oluşturmasına Zemin Hazırlar

Din dışı ruhsallık ya da “seküler maneviyat” bireylere yap-boz tekniği ile kendi inançlarını yaratmalarını salık verir. Dinin tercih edilebilir bir olgu olması talep edilir. Alternatifi olan, yeri geldiğinde esneyen ve dönüşen, belli bir sunum tarzı barındıran dini, postmodern kültür içinde değerlendirmek gerekir. Zira artık yalnız maddi eşyalar değil “değerler, yaşam tarzları” da kullanılıp atılabilmektedir (Harvey, 1997: 319). Mesela *Havva'nın Üç Kızı* kitabının kutsalla ilgili temel tezi Tanrı algısını değiştirmekle ilgilidir. Bir din filozofu olan Azur'un söyledikleri Batı'yla bütünleşmiş, eğitilmiş, seküler, modern Türk insanının zihniyet haritasını çizecek mahiyettedir: “Bense yepyeni bir dil peşindeyim... Felsefeyi, sanatı, şiiri, bilimi... harmanlayalım. İkilimleri kaldıralım. Çağımızda kafayı kimlikler ve kurallar ve ayrımlarla o kadar bozduk ki Tanrı felsefesinden uzaklaştık.” (Şafak, 2016: 304). Burada bir iddia dile getirilir. Meşruiyetini Tanrı'dan alan bir iddia. Tanrı'yı yok saymayan ancak felsefi arka planı olmasını şart koşan inşacı ve deist bir iddia. Bilinmezlik ve sorulara sürekli cevap arayış ama bulamayıp, diğer bir deyişle “arafta olmak”, alternatif bir maneviyat şekli olarak okuyucuya sunulur (Şafak, 2016: 165). Profesörün Tanrı semineri dersinde yeni ritüellerin denendiği pasajlar görülür. Kafayı yastığa koyup gözlerini kapatarak hayal kurmak, egolarını bir palto ile özdeşleştirerek onu çıkarıp askıya asma davranışı birer anlam yüklü ritüeldir. Bu ritüellere bir metafor olarak bakılacak olursa on bir öğrenciden ilk tepki veren bu konuda kültürel altyapıya sahip Hindu Sujatha olur (Şafak, 2016: 97). Hindistan'la beraber Uzakdoğu inançlarında doğayla rit ve ritüeller üzerinden etkileşim kurmak bilinen bir sosyalitedir.

Romanlarda manadan uzak dindarlığın yergisi açıkça görülür. İslam şeriatının öngördüğü bütün ibadetlerin kalp temizliği yoksa boşa çıkacağı anlatılır. Aşk romanında sufiler araçsallaştırılarak, müesses dinin kuralları ile hesaplaşıldığı ve yerine “aşk” odaklı yeni bir şeriat istenildiği gözlemlenir. “Sufi meşreplilerin dini aşktır” sözünden ve Zahara'nın kitabının ismindeki *Aşk Şeriatı* terkiibinden bu anlaşılmaktadır (Şafak, 2009: 34). Elif Şafak'ın romanında çizdiği mutasavvıf imajı, subjektif zihin kodlarını ele vermektedir. Liberal düşüncenin postulatı olan bireysel özgürlüğün sağladığı hareket serbestliği, varoluşunu toplumun geleneğe dair kültürel yapısını yıkarak

gerçekleştirir. Yerine konulan ise başta Gail olmak üzere roman kahramanlarında görüldüğü üzere “yap-tak, brikolaj” tarzda bir dindarlıktır. Dinler galerisinden bireysel tercihler doğrultusunda oluşturulan eklektik bir inançtır. Danışılan bir mürşit, insan doğası üzerine yoğunlaşma-meditasyon, eşitlik-kardeşlik gibi evrensel nitelikteki ahlak ilkelerine ulaşma, başarı ve aşk duygusunu aşkınlılaştırma, boş zaman ritüelleri gibi bireyin yaşamı üzerine doğru ve anlamlı gördüğü değerler seti, rahatlıkla kurumsal bir dinin yerine ikame edilebilmektedir. “Kendi dinini inşa et” felsefesi (Bilgin, 2023) bağlamında bu kolajlamayı din sayacak olursak bu fenomene bireysel din ya da “postmodern arayış dini” diyebiliriz.

3.3. PMA Özgeci Nitelikler Taşır

Özgecilik ahlak sahasına ait bir kavram olarak bencilliğin zıttı -kısmen eskimiş- “diğerkâmlık” sözcüğüne karşılık gelir. Kutsallık bağlamında kendi varlık gereksinimlerini aşıp diğer insanların ve hatta tüm mevcudatın varlığının farkında olarak kendini aşma durumudur. Romanlarda sıklıkla özgecilik savunusuna bencillik eleştirisine rastlanır (Şafak, 2016: 55). Örneğin Peri'nin profilinde “özgeci maneviyat” kavramıyla açıklanabilecek, içerisinde inancın ve ritüelin olduğu ama geleneksel anlamda dinî inanç ve ritüelle bağdaştırmaktan kaçınılan bir duruş vardır. O, 1980 darbesi ile mahpus olan insanların acılarını yüreğinde hissettiğini belirtir (Şafak, 2016: 145). Toplum dışına itilmişleri, fakirleri, düşünleri, hastaları gözeten bir anlayış postmodern literatürde “retorik” haline getirilir. Kurulan bu dili postmodernitenin imaj ve reklam odaklı oluşu ile de ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim *Havva'nın Üç Kızı* romanında yazar, profesörün düşünceleri aracılığıyla özgeciliğe koşut olarak özgürlük retoriğini kullanır: “Özgürlük yoksa aşk da yok. Özgür olmanın ise tek yolu var: Alışıp kanıksadığımız, kolayımıza gelen Ben'i terk edebilmek!” (Şafak, 2016: 179). Kendi önceliklerini aşmaktan, âlemşümul bir benliğe ermekten, süper egodan bahsedilmektedir. Böylelikle özgürlüğün özgeciliğe çıktığı bir yol tarif edilir.

Yine Aşk romanında bencil dindarlığa karşı Şems'in özgeci maneviyat duruşu parlatılır: “Sufiyem canım pahasına savunurum canı; yeminimdir karıncaya dahi kıyamam... Kollamaktır vazifem, yaşatmaktır.” (Şafak, 2009: 52). Yine Şems, başka bir pasajda özgeci isteklerde bulunur. “Namaz sonrası dua ederken sadece kendimiz için değil, bütün insanlık için güzellikler diledik.” (Şafak, 2009: 255). *Araf* romanının kendi arzuları için yaşamaktan çok başkalarını düşünen karakteri ise Hispanik kökenli Allegre'dir. O, başkaları için yemek yapmayı ve yemek yedirmeyi hayat felsefesine dönüştürmüş bir tiptir. Ruhunu altüst eden sıkıntılardan bu özgeci tutumu ile kurtulur:

“Ruhunun inşaatı dur durak bilmeden devam ederken ona gerçekten faydası dokunan bir şey vardı: başkalarını beslemenin zevki.” (Şafak, 2010: 135).

3.4. PMA Kültürel Çoğulcu Bir Sosyaliteye Yol Açar

Doytcheva'ya göre çokkültürcülük (multiculturalism) “birçok toplumda görülen kültürel bütünlük ve evrensellik eğiliminin tersine kültürel çeşitliliği ve çoğulculuğu onaylayan ve teşvik eden yeni bir kültür anlayışıdır” (Kirman, 2016: 66). Elif Şafak ve roman kahramanlarının bu kültürel anlayışın temsilciğini yaptıkları, metin analizinden ortaya çıkan bir diğer husustur. Yazarın en çok satan *Aşk* romanının son sayfasına koyduğu işaretler, romanın dinler arasılık misyonunu gözler önüne sermiş, somutlaştırmıştır. Buradaki sembol kümesinde Hinduizm, İslamiyet, Yahudilik vb. yedi din ve dinsel simgesi yer almaktadır (2009: 415). Tek ve evrensel bir hakikat anlayışına dayanan kadim zamanların din olgusu ve modern zamanların milliyetçilik olgusu ise romanlarda ötekileştirici fonksiyondadır. Buna karşıt olarak postmodern dönemde yükselen değer ise bir arada yaşanılan, eklektik tarzda, kültürlerin çoğulcu sentezidir. Oysa farklı anlayışları sentezlemeye çalışılan her düşünce ve eylem girişimi toplumda paradoksal olarak yeni parçalanma ve bölünmelere neden olacaktır (Bauman, 2003: 345). Tek hakikatçi dinin tahammülsüzlüğe sebep olmak ile itham edilmesi, Şafak romanlarında (2009: 192; 2016: 362) postmodern çok kültürcülüğü besleyen bir başka damardır. *Havva'nın Üç Kızı* romanında Profesör Azur, sınıfını çoğulcu bir yapıda tasarlayıp kültürler ve dinleri sinayabileceği bir laboratuvar oluşturarak yeni bir Tanrı algısı yaratmak istemektedir. Seminer dersinde belli başlı kültürel renklerden oluşan bir yelpaze gözlemlenir. Ders için özel seçilmiş öğrencilerin kimliklerine dair özellikler şu şekilde listelenebilir: 1. Mona: Mısırlı Müslüman, başörtülü, aktivist. 2. Ed: Dinsiz, Agnostik, temkinli ve tarafsız. 3. Olivia: Katolik, İspanyol. 4. Kevin: California'lı, ateist. 5. Avi: Yahudi, dindar. 6. Sujatha: Hintli, Hindu. 7. Kimber: Mormon, maneviyatçı. 8. Adam: Yoga ve meditasyon yapan, sevgi odaklı. 9. Elizabeth: Radikal feminist. 10. Peri: İstanbullu, arafta (kararsız). 11. Bruno: İslamofobik, aydınlanmacı (Şafak, 2016: 260). Aynı çatı altında bir ömür paylaşan eşlerin dahi aynı din ve ahlak anlayışlarına sahip olması gerektiğini düşünen yazara göre farklılıklara tahammül giderek Türk toplumunda azalmaktadır (Şafak, 2016: 114). Yazarın tabiriyle “camdan gettolara bölünmüş” olan toplumun bir arada yaşamasını sağlayan dinamiklerden biri farklı toplumsal katmanların benzer epistemolojik olguları yaşaması ve bilmesidir. Parçalanmış bir toplumda ise bu mümkün olmayacağından öteki hakkındaki şüphe de doğal olarak artacaktır.

3.5. PMA Tüketim Yönelimli, İmaj Odaklı Eğilim Sergiler

Romanlarda arayış kavramının seküler yaşam tarzının değerleri ile donatılmış bir maneviyatla ilişkilendirildiği görülmüştür. Seküler bireyin maneviyat arayışı, kutsalla doğrudan temas kurma çabasında olmak gibi “new age dinselliği”ne benzer yeni dinî formlar üretmekte ve bu genelde postmoderniteye ilişkin reflektif imajla yakından ilgili olmaktadır. Örneğin “karanlık tarafla aydınlığın galaksiler arası mücadelesi” olarak kurgulanan *Yıldız Savışları* film serisinde “güç seni çağırıyor, seçilmiş kişi, güç seninle olsun, nefrete boyun eğme” tarzındaki replikler gerçek hayatta “Cedayizm” diye bir dinseliliğin oluşumuna sebep olmuştur. Diğer yandan günlük hayata tesir eden burç, fal, yoga ritüelleriyle beraber Budizm-Hinduizm gibi Uzakdoğu kaynaklı mistik cereyanlar git gide popüler olmaktadır. Bunlar, “dinî pazar”da belli bir piyasa değeri elde etmekte ve alternatif bir dinî tüketim nesnesi haline geldikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu olanın içrek bir huzur bile olsa postmodern algılayışın bunu imaj için kullanmak isteyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Modern zihniyetin kurguladığı beyaz, Batılı, zengin kişilerin muteber olduğu anlayışına postmodern çoğulculukta karşı çıkılırken dahi zihin serbest bırakılmaz, onun yerine alternatif imajlar teklif edilir (Şafak, 2010: 351). Kendine iyi bakmak, diyet yapmak, ideal beden ölçülerinde olmak, kıyafet uyumuna dikkat etmek ve makyaj gibi imaja ilişkin konular postmodern kültürün bireysel tarzlar üzerinden varlık inşa etmesine ilişkin verilerdir. Eşofman giymiş, kulağında kulaklık sportmen bir kadın koşucu, Batılı imajınasyonu tamamlamak için kurgulanmış ve sinematografik olarak Londra parklarına yerleştirilmiştir: “Koşarken kendinden kaçırıyordu” (Şafak, 2016: 151) tümcesinden anlaşılacağı üzere Peri için spor, zamanla bir yaşam tarzına dönüşerek anlam yoksunluğunu telafi edecektir.

3.6. PMA Seçkinci/Elitist Tepkiler Üretir

Romanlarda vitrine konulan kahramanlar modern, eğitilmiş, seküler olmaktan ötürü aynı zamanda seçici bir tavır sergilerler. Bu vasıflara karşılık gelen toplum kesiminin çatışma kuramına uygun olarak din kurumundan ve oradaki cezalandırıcı Tanrı algısından uzaklaşmasının bir sebebi de bu elitist tutumlarıdır. Bu kesimden birçoklarının dindarların tutum ve temsiliyeti gerekçesiyle kurumsal dini nefret dolu ve sevimsiz buldukları anlaşılmaktadır. Kendilerini özel hissetme algılarından dolayı dindar halk tabakalarının dini-ne mensup olmayı istememektedirler. Kendi mikro kozmoslarında sevgi dolu ve her günahı affeden adeta babacan bir Tanrı algısı yaratma ihtiyacı hissediler.

Entelektüel bakışın insanları sosyal çevrelerinden uzaklaştırması, ufuk açıcı olduğu kadar bireyi merkezsizleştirilmesi postmodern dönemde sık karşılaşılan bir durumdur. Türk edebiyatında *Yaban* (2013) romanıyla oldukça başarılı bir şekilde anlatılan aydın-halk çatışmasının izdüşümüne *Aşk* romanında rastlanır. Şems'in insanların davranışlarının arkasında yatan sebebi anladığı ve onları bu sebepten hoş gördüğü ayırıcı bir özellik olarak belirtilse bile kalabalıklar, romanda geleneği şüursuzca taklit eden yığınlar olarak tasvir edilmiştir. Şems'in babasıyla konuşması dahi manevi tabaka farkına ve halka üstten bakışa örnek gösterilebilecek bir diğer pasajdır (Şafak, 2009: 61).

Araf romanında ihtiyaçları karşılanmış, maddi refaha sahip insanların sosyo-ekonomik göstergeleri nedeniyle imtiyazlı oldukları için toplumsal sapmalardan uzak olacağı yazılmıştır. Örneğin İstanbul'da iki farklı türden sosyal yaşam görülür. Bir tarafta birbirine yapışık evler, dar sokaklar, fakir insanlar. Diğer tarafta roman kahramanı Ömer'in ailesinin de olduğu sosyo-ekonomik statüsü yüksek kesim, "kötü olmayacak kadar imtiyazlı, görgülü ve modern" (Şafak, 2010: 366) şekilde anlatılmıştır. *Havva'nın Üç Kızı* romanının "Türk Burjuvazisinin Son Akşam Yemeği" başlıklı bölümünde (2016: 147) az sayıda davetlinin olduğu bir toplantıda aynı elitist kesim detaylandırılır. Bu insanlar toplum içinde kendilerini ayrıcalıklı kılan statülere sahiptirler. Bu kişiler dinî-manevi konularla ilgilenmekte, hatta çağırdıkları bir medyumun sözlerine itibar etmektedirler.

Sonuç

Yazarlar roman kahramanları üzerinden varoluşun sancılarını, içinde yaşadıkları çağın sosyolojik gerçeklerini, insanların çelişki ve yanılgılarını okuyucuya yansıtır. Ele alınan romanlardaki arayış sancısı o kadar etkilidir ki din tasavvuru genelleştirilecek ve yeni çağ inanışları göz önüne alınacak olursa adeta bir "arayış dini" oluşmakta ya da talep edilmektedir. Bu olguya çalışmada "postmodern manevi arayış" (PMA) denmiştir. Roman kahramanlarında kendi yolunu kendi çizen bir kutsallık karşımıza çıkar. Şüphesiz bu deizmin Tanrı algısına ve tutum serbestliğine yakındır fakat dış gerçeklik olarak dinin bireyin kendi içinde bir prototipinin inşa edilmesi ile ondan ayrılır. Burada modern seküler bireyin karşısına çıkan engel ise "sosyalleşme" olarak görülmelidir. Peki sağlıklı bir birey, içinde yaşadığı toplumsal grubun değer ve normlarına uymalı değil midir? Postmodern dönem insanının kültür dünyasında bireyselleşme ve özgürlük ile sağladığı imkânlar, bu sosyalleşme kuralının sorgulanmasına sebep olmaktadır.

Ele alınan romanlarda arayış yönelimli bireylerin anlam dünyalarını kendi savaşmaları ile oluşturdukları ve bunu yaparken toplumun yüzyıllar içerisinde oluşturdukları dinî yapıları, geleneğe dair tutum ve düşünceleri engel olarak algıladıkları gözlenmiştir. Dinî gelenek ise toplumun diğer kurumları ile etkileşim içinde olması yönüyle belirleyici nitelikte ve merkezî bir konumdadır. Farklı manevî arayış yönelimleri üç romanda da farklı yoğunluklarda bulunsa da Peri’de entelektüel manevî arayış, Gail’de mistik manevî arayış ve Ella’da mistik arayışın daha özel bir biçimi olan tasavvufî arayış ağır basmaktadır. Batı kamuoylarının muteber bulmadığı bir kültürel fenomenin bütün dünyada dolaşıma girme imkânı kapitalist üretim koşullarından dolayı sorgulanmalıdır. Mevlâna öğretisinde somut olarak görüldüğü gibi Batılı modern bilinç, başkasına ait olan değerleri kendi hayatlarında tecrübî olarak yaşayıp bunu sanat ve kültür aracılığıyla tekrar hedef kitleye sunabilme meziyeti gösterir. Asketik dindarlık tutumları tasavvuf felsefesinde de görüldüğünden, bir kurtuluş reçetesi olarak Anadolu’nun mistik otantikliği Batılı modern bireylerin anlam dünyasında karşılık bulmuştur. Elif Şafak örneğinde olduğu gibi romancılar, küreselleşmenin nimetlerinden yararlanarak Uzak Doğu felsefesini, İslam hoşgörüsünü çağdaş Batı romantizmi ile harmanlayarak eklektik bir tarzda tüketim alanına (piyasaya) sunmaktadır. Romanların satış grafiklerinden anlaşıldığına göre, insanların bu tarz bir mistik dünyaya ilgili olmaktan öte bunu ihtiyaç kabilinden değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak ihtiyaçların da kapitalist mantıkla üretilebilirliğinden hareketle PMA’ya şüpheyle yaklaşmak gerektiği; Elif Şafak romanları da dahil sinema, dizi, müzik, edebiyat gibi sanat piyasasının üreticilerinin bu tarz bir dinsel görünümü endüstri marifetiyle öne çıkardıkları düşünülebilir. Geleneksel dinî grupların değişimlere hazırlıksız yakalanmasının ve bu seküler üretim azmine mukabil bir eylem ortaya koyamamalarının da PMA olgusunda payı olduğu söylenebilir.

Romanlarda fark edilen ve manevî arayışlara da temel oluşturan kök-tendencilik (fundamentalizm) eleştirisine dair -dinler arasında- İslam aleyhine yanlı bir tutum sergilendiği, dinler tarihine bütüncü bakılmadığı iddia edilebilir. Diğer taraftan romanlarda farklı dinlerden kişilerin bir arada yaşadıkları sosyal ortamlar betimlenirken okuyucuya, Yahudi ya da Hristiyan kişilerden çok Müslüman kişilerin dinleri ile kavgalı oldukları izlenimi verilmektedir. *Aşk* romanında Şems’in fakihlerle tartışmasının yanı sıra *Araf* romanının Ömer’i ve *Havva’nın Üç Kızı*’nda Mensur Bey, kurumsal İslam’a mesafeli tiplerdir. Peri’nin ev arkadaşlarından feminist Müslüman olarak tanıtılan Mona’ya mukabil İslam’a tepkili ateist biri olan Şirin, çok daha fazla

sahneye çıkarılır. Peri'nin arayışında etkili olan bu din (İslam dini) eleştirilere karşın Ella'nın ve Gail'in manevi arayışa çıkma sebebi olarak Yahudilik ile sorunlu ilişkileri olduğuna dair bir anlatım tarzı benimsenmemiştir. Onlar daha çok modern hayatın tekdüzeliği ile sorunludur. Elbette bu ayırmda beynelmilel postmodern karakterde de olsa yazarın kökeninin Anadolu olmasının ve burada yaşanan İslam'a tepkiselliğinin etkisi yadsınamaz. Bu anlamda Şafak, inançlara dair Mevlana'nın meşhur "ne olursan ol, gel" retoriğindeki kadar dahi tarafsız bir tutum takınmamıştır. Zira PMA elitist/seçkincidir.

Romanların sosyolojik analizinden öne çıkan diğer bir sonuç postmoderniteye dayalı maneviyatın birtakım karakteristiklere sahip oluşudur. Bu çıkarımlar, Elif Şafak romanları dolayımında elde edilse de dünyadaki popüler kültür eğilimlerinin romanlara açık tesiri sebebiyle verilerden genelleştirme yapmaya imkân tanır. PMA'nın en bariz özelliği meta anlatı olarak kabul edilen kurumsal dinlere mesafeli oluştur. "Homo religious" olan insan, içindeki boşluğu doldurmak isterken hiçbir kurumsallığa tam anlamıyla aidiyet geliştiremese bile kendi inancını yaratmak mecburiyetinde kalacaktır. Bu inanç tutumu kültürel çoğulculuk sosyalitesinden dolayı büyük oranda eklektik, "brikolaj" tarzda şekillenecektir. Kültürlerin iç içe yaşandığı bir ortamda imajinasyon son derece önemsenmekte ve kapitalizmin kültürel mantığına uygun şekilde din piyasası gelişmekte ve dinsellikler dahi tüketim odaklı hale gelmektedir. Roman kahramanlarının dikkat çeken diğer bir özelliği özgeci tutumlarının manevi arayışlarını besliyor oluşudur. Burada söz edilen özgecilik entelektüalizme içrektir ve insanların yaşadıkları zorlukların farkında olunması ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda özgeci duruşun postmodernitede bir reklam/imaj değerinin olduğu bilinmelidir. Son tahlilde insanların kendilikleri ve var oluş algıları ile doğrudan ilişkili olan postmodern durumun maneviyata ve din tasavvuruna iddia edilenin aksine belli kalıplar doğrultusunda tesir ettiği söylenebilir. Bu kalıp yargılar ise çoğunlukla popüler kültür havuzunda -söz konusu olan maneviyat olsa bile- tüketim odaklı oluşmaktadır.

Kaynakça

Atay, Oğuz (2017). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim.

Barkan, Ömer Lütfi (t.y.). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle.

Bauman, Zygmunt (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı.

- Bayer, Ali (2010). “Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım”. *KSiÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16: 149-190.
- Bilgin, Vejdi (2023). “Senkretik Dindarlık: Kendi Dinini İnşa Etmek”. *Nihayet Dergi*, 102.
- Çayır, Kenan (2015). *Türkiye’de İslâmcılık ve İslâmî Edebiyat: Toplu Hidayet Söyleminden Yeni Bireysel Müslümanlıklara*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Ecevit, Yıldız (2001). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: Everest.
- Ertuğrul, Halit (2005). *Kendini Arayan Adam*. İstanbul: Nesil.
- Filibeli Ahmet Hilmi (2007). *A’mâk-ı Hayal*. İstanbul: Kaknüs.
- Harvey, David (1997). *Postmodernliğin Durumu*. Çev. Sungur Savran. İstanbul: Metis.
- Jameson, Fredric (2013). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press Books.
- Karacoşkun, M. Doğan (2017). *Erich Fromm ve Din, Tanrısız Bir Dindarın Hümanistik Din Anlayışı*. İstanbul: İz.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2007). *Kiralık Konak*. İstanbul: İletişim.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2013). *Yaban*. İstanbul: İletişim.
- Kırımlı, Bilal (2010). “Elif Şafak’ın Romanlarında Milliyet ve Türklük Algısı”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 28: 261-81.
- Kirman, Mehmet Ali (2005). “Dinin Ekonomik Modeli, Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım”. *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(18-19): 147-161.
- Kirman, Mehmet Ali (2016). *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana: Karahan.
- Kirman, Mehmet Ali ve Baloğlu, Bülent (2012). “New Forms of Religiosity within Secularization Process in Modern Turkey”. *World Journal of Islamic History and Civilization*, 2(3): 158-165.
- Kirman, Mehmet Ali ve Sarı, Hasan (2019). “Post-Seküler Toplumda Anlam Arayışı ve Tasavvufu Yol Metaforu Üzerinden Okumak”. *Sekülerleşme Tartışmaları*. Ankara: Kadim.
- Liotard, Jean François (2014). *Postmodern Durum*. Çev. İsmet Birkan. Ankara: BilgeSu.
- Özbolat, Abdullah (2017). “Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık”. *İslami Araştırmalar*, 28(3): 265-278.

- Pamuk, Orhan (2013). *Kara Kitap*. İstanbul: YKY.
- Safa, Peyami (2017). *Fatih Harbiye*. İstanbul: Ötügen.
- Şafak, Elif (2009). *Aşk*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Şafak, Elif (2010). *Araf*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Şafak, Elif (2016). *Havva'nın Üç Kızı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Şenler, Şule Yüksel (1996). *Huzur Sokağı*. İstanbul: Timaş.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2005). *Huzur*. İstanbul: Dergâh.
- Toptaş, Hasan Ali (2016). *Bin Hüzünlü Haz*. İstanbul: Everest.
- Ümit, Ahmet (2008). *Bab-ı Esrar*. İstanbul: Everest.
- Yapıcı, Asım (2017). "Müslümanlıktan Hıristiyanlığa Geçişin Sebepleri Sosyo-Psikolojik Bir İnceleme". *Arayış, Değişim ve Din*. Ed. H. Kayıklık. Adana: Karahan.
- Yıldız, Ahmet Günbay (2007). *Boşluk*. İstanbul: Timaş.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Yazarın Notu: Bu çalışma, 2018 yılında Çukurova Üniversitesinde kabul edilen "Postmodern Dönemde Maneviyat Arayışı: Elif Şafak Romanları Örneği" adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

Teşekkür: Tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah Özbolat'a teşekkür ederim.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Author's Note: *This study was produced from the thesis titled "The Search for Spirituality in the Postmodern Era: The Example of Elif Şafak Novels", which was accepted at Çukurova University in 2018.*

Acknowledgments: *I would like to thank my thesis advisor Prof. Dr. Abdullah Özbolat.*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*